

★ FREE DEMO

GPSC CLASS 1/2 MAINS 2026

Smart PDF Course — Free 20-Page Demo Sample

SUBJECT

ગુજરાતી ભાષા

Gujarati Language — Complete Mega Handbook

- 20-page sample from the full handbook
- Original Gujarati typography preserved
- Buy full course for complete access — all subjects

FULL COURSE PRICE

Regular ~~Rs. 4,999~~

Rs. 299

-94%

BUY NOW Rs. 299

rzp.io/rzp/gpsc-rocket-2026

GPSC મુખ્ય પરીક્ષા માટે વ્યાપક વિશ્લેષણ, વ્યાકરણ મહારથ અને
લ

GPSC Class 1 & 2 Mains 2026: ગુજરાતી ભાષા સંપૂર્ણ મેગા PDF Handbook

GPSC મુખ્ય પરીક્ષા માટે વ્યાપક વિશ્લેષણ, વ્યાકરણ
મહારથ અને લેખન કૌશલ્યનો અજોડ સંગ્રહ

WRITTEN BY

JOBPDFBOOK ACADEMY

JOBPDFBOOK ACADEMY

First Edition • 2026

GPSC Class 1 & 2 Mains 2026: ગુજરાતી ભાષા સંપૂર્ણ મેગા PDF Handbook

Copyright © 2026 JOBPDFBOOK ACADEMY

Published by JOBPDFBOOK ACADEMY

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed,
or transmitted in any form or by any means without prior written permission.

First Edition · 2026 · JOBPDFBOOK ACADEMY

વિષય-સૂચિ

01 પ્રકરણ ૧: ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

આ પ્રકરણમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાંથી ગુજરાતી ભાષાના ક્રમિક વિકાસ અને લિપિના ઇતિહાસની ચર્ચા...

02 પ્રકરણ ૨: ગુજરાતી વ્યાકરણ - વર્ણવિચાર અને ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર

ગુજરાતી મૂળાક્ષરો, સ્વર, વ્યંજન અને તેમના સચોટ ઉચ્ચારણ સ્થાનો વિશેની સંપૂર્ણ સમજ આ પ્રકરણમાં...

03 પ્રકરણ ૩: સાર્થ જોડણીના નિયમો અને ભાષાશુદ્ધિ

મુખ્ય પરીક્ષામાં ગુણ કપાવતા મુખ્ય પરિવળ 'જોડણી' વિશે સાર્થ જોડણીકોશના આધારે વિગતવાર વિશ્લેષણ.

04 પ્રકરણ ૪: સંધિ અને શબ્દ ગઠન પ્રક્રિયા

સ્વર સંધિ, વ્યંજન સંધિ અને વિસર્ગ સંધિના જટિલ નિયમોને સરળ ઉદાહરણો દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યા છે.

05 પ્રકરણ ૫: વિશેષણ અને ક્રિયાવિશેષણ - ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ

વાક્યમાં વિશેષણની ભૂમિકા અને ક્રિયાવિશેષણના પ્રકારોની મીમાંસા.

06 પ્રકરણ ૬: અલંકાર વિજ્ઞાન - ભાષાના આભૂષણો

સાહિત્યિક અને વહીવટી લખાણમાં અલંકારોનો સંતુલિત ઉપયોગ અને પ્રકારોની સમજ.

07 પ્રકરણ ૭: છંદ શાસ્ત્ર - માધુર્ય અને લય

અક્ષરમેળ અને માત્રામેળ છંદોની બંધારણીય સમજ અને ગણ રજા પદ્ધતિ.

08 પ્રકરણ ૮: સંક્ષેપીકરણના સિદ્ધાંતો અને પ્રાયોગિક કૌશલ્ય

મોટા ગદ્યખંડને ૧/૩ ભાગમાં સચોટ રીતે લખવાની કલા અને નિયમો.

09 પ્રકરણ ૯: અનુવાદકલા - અંગ્રેજીથી ગુજરાતી

અંગ્રેજી વહીવટી વાક્યોનું ગુજરાતીમાં અર્થપૂર્ણ ભાષાંતર કરવાની માસ્ટર કલાસ.

10 પ્રકરણ ૧૦: વહીવટી પરિભાષા અને શાસન શબ્દાવલિ

સરકારી કામકાજમાં વપરાતા પારિભાષિક શબ્દોનો વ્યાપક સંગ્રહ.

11 પ્રકરણ ૧૧: અહેવાલ લેખન - માળખું અને શૈલી

વિવિધ પ્રસંગો અને વહીવટી તપાસના અહેવાલો લખવાની પદ્ધતિસરની સમજ.

12 પ્રકરણ ૧૨: પત્ર લેખન અને વહીવટી પત્ર વ્યવહાર

ઔપચારિક પત્રો, આવેદન પત્રો અને સરકારી પત્રવ્યવહારના ફોર્મેટ્સ.

13 પ્રકરણ ૧૩: નિબંધ લેખન - પ્રસ્તાવના અને તાર્કિક ક્રમ

વિચારાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક નિબંધોમાં પ્રસ્તાવના અને મુખ્ય ભાગની ગોઠવણી.

14 પ્રકરણ ૧૪: વિચાર વિસ્તાર અને અર્થ વિસ્તાર

સુભાષિતો અને કાવ્ય પંક્તિઓના ગૂઢાર્થને પૃથક્કરણ કરવાની કળા.

15 પ્રકરણ ૧૫: ચર્ચાપત્ર લેખન (Discussion Paper)

લોકશાહી મૂલ્યો અને જનજાગૃતિ માટે વર્તમાનપત્રોમાં લખાતા ચર્ચાપત્રો.

16 પ્રકરણ ૧૬: ગુજરાતી સાહિત્યિક યુગો - પંડિત અને ગાંધી યુગ

અવધિયન સાહિત્યના સુવર્ણકાળ અને મહાન સર્જકોની કૃતિઓનું વિશ્લેષણ.

17 પ્રકરણ ૧૭: સાહિત્યિક પુરસ્કારો અને વર્તમાન પ્રવાહો

નર્મદ સુવર્ણ ચંદ્રકથી લઈને જ્ઞાનપીઠ સુધીના સન્માનો અને તાજેતરના સાહિત્યકારો.

01

CHAPTER • 01

પ્રકરણ ૧: ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

આ પ્રકરણમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાંથી ગુજરાતી ભાષાના ક્રમિક વિકાસ અને લિપિના ઇતિહાસની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

17 મિનિટનું વાચન

પ્રકરણ ૧: ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ અને ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

ગુજરાતી ભાષા માત્ર અભિવ્યક્તિનું સાધન નથી, પરંતુ તે ગુર્જર ભૂમિની સંસ્કૃતિ, અસ્મિતા અને વહીવટી ગૌરવનું પ્રતીક છે. GPSC મુખ્ય પરીક્ષાના દ્રષ્ટિકોણથી, ભાષાના ઇતિહાસ સમજવો એ માત્ર સાહિત્યિક જ્ઞાન પૂરતું સીમિત નથી, પરંતુ તે વહીવટી ભાષાની ગરિમા અને શબ્દોના સચોટ ઉપયોગ માટે અનિવાર્ય છે. આ પ્રકરણના પ્રથમ ભાગમાં આપણે સંસ્કૃતની ગંગામાંથી નીકળીને પ્રાકૃત અને અપભ્રંશના ઉબડખાબડ માર્ગો કાપીને આધુનિક ગુજરાતી સુધી પહોંચેલી ભાષાકીય યાત્રાનું ઊંડું વિશ્લેષણ કરીશું.

Key Takeaway: ગુજરાતી ભાષાનો વિકાસ એ એક ક્રમિક પ્રક્રિયા છે જે ભારત-આર્ય ભાષાકુળના પાયા પર નિર્મિત છે. આ ઐતિહાસિક ઉત્ક્રાંતિને સમજવાથી ઉમેદવારની લેખનશૈલીમાં **તત્સમ** અને **તદ્ભવ** શબ્દોના પ્રયોગની સચોટતા વધે છે.

૧. ગુજરાતી ભાષાનું મૂળ અને આર્ય કુળની ભાષાઓ

ગુજરાતી ભાષાનો ઉદ્ભવ સમજવા માટે આપણે ઈન્ડો-યુરોપિયન (ભારત-યુરોપીય) ભાષાકુળ સુધી જવું પડે છે. આ વિશાળ ભાષા સમૂહની એક શાખા એટલે ભારત-ઈરાની શાખા અને તેની પેટાશાખા એટલે 'ભારત-આર્ય' (Indo-Aryan) ભાષાઓ. ગુજરાતી ભાષા આ પરિવારનું એક તેજસ્વી સંતાન છે. ભારતીય ઉપખંડમાં ભાષાકીય વિકાસને મુખ્ય ત્રણ તબક્કામાં વહેંચવામાં આવે છે: પ્રાચીન ભારતીય આર્ય ભાષા (સંસ્કૃત), મધ્યકાલીન ભારતીય આર્ય ભાષા (પ્રાકૃત, અપભ્રંશ) અને અર્વાચીન ભારતીય આર્ય ભાષા (ગુજરાતી, હિન્દી, મરાઠી વગેરે).

સંસ્કૃત એ ગુજરાતી ભાષાની 'જનની' ગણાય છે. જોકે, વ્યવહારમાં લોકભાષા તરીકે સંસ્કૃતનું સ્થાન જ્યારે પ્રાકૃત ભાષાઓએ લીધું, ત્યારે ભાષામાં સરળીકરણની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ. આ પ્રક્રિયા દરમિયાન શબ્દોના રૂપો બદલાયા, વિભક્તિ પ્રત્યયોમાં ફેરફાર થયો અને ભાષા સંયોજનાત્મક (Synthetic) માંથી વિયોજનાત્મક (Analytic) તરફ ગતિ કરવા લાગી. GPSC ના મુખ્ય પરીક્ષાના પેપરમાં જ્યારે આપણે વહીવટી પત્રો લખીએ છીએ, ત્યારે અજાણતા જ આપણે આ હજારો વર્ષ જૂના વારસાનો ઉપયોગ કરતા હોઈએ છીએ.

ભાષાકીય દ્રષ્ટિએ ગુજરાતીનો સંબંધ સીધો જ 'શૌરસેની પ્રાકૃત' ના ઉત્તરકાલીન સ્વરૂપ 'નાગર અપભ્રંશ' અથવા 'ગુર્જર અપભ્રંશ' સાથે જોડાયેલો છે. આ વિકાસક્રમમાં ધ્વનિ પરિવર્તન અને અર્થ પરિવર્તનની ઘટનાઓ નોંધપાત્ર છે. દાખલા તરીકે, સંસ્કૃત શબ્દ 'હસ્ત' માંથી પ્રાકૃતમાં 'હથ' અને ગુજરાતીમાં 'હાથ' બન્યો. આ પરિવર્તન માત્ર અક્ષરોનું નથી, પરંતુ ભાષાના પ્રવાહિત હૃદયનું પ્રતિબિંબ છે.

ભાષાકીય ઉત્ક્રાંતિનું કોષ્ટક

તબક્કો	ભાષાનું સ્વરૂપ	અંદાજિત સમયગાળો	મુખ્ય વિશેષતા
TABLE 1			
પ્રાચીન	વૈદિક અને કલાસિકલ સંસ્કૃત	ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૦૦ થી ૫૦૦	જટિલ વ્યાકરણ, વિભક્તિ પ્રધાન
મધ્યકાલીન (પ્રથમ)	પાલી, પ્રાકૃત (શૌરસેની, માગધી)	ઈ.સ. પૂર્વે ૫૦૦ થી ઈ.સ. ૫૦૦	સંયુક્તાક્ષરોનું સરળીકરણ
મધ્યકાલીન (દ્વિતીય)	અપભ્રંશ (નાગર, ગૌર્ય)	ઈ.સ. ૫૦૦ થી ૧૦૦૦	નવીન પ્રત્યયોનો ઉદય
અર્વાચીન	જૂની ગુજરાતી અને આધુનિક ગુજરાતી	ઈ.સ. ૧૧૦૦ થી વર્તમાન	સ્વતંત્ર ભાષા તરીકે સ્થાપના

Case Study: શબ્દ ઉગમ અને વહીવટી પ્રયોગ

જ્યારે આપણે કોઈ વહીવટી ઠરાવ તૈયાર કરીએ છીએ, ત્યારે તેમાં વપરાતા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સમજવાથી લખાણની સચોટતા વધે છે. દાખલા તરીકે, 'સૂર્ય' શબ્દ તત્સમ છે, જ્યારે 'સૂરજ' તદ્ભવ છે. સરકારી વહીવટમાં અધિકૃતતા લાવવા માટે મોટે ભાગે તત્સમ શબ્દોનો આગ્રહ રાખવામાં આવે છે. "સૂર્ય ઉર્જા નીતિ" કહેવું વધુ વહીવટી અને ગરિમાપૂર્ણ લાગે છે, જે પાછળ આ ભાષાકીય ઇતિહાસ કામ કરે છે.

Warning: ઘણા ઉમેદવારો માને છે કે માત્ર બોલચાલની ગુજરાતી જાણવાથી મુખ્ય પરીક્ષામાં સારા ગુણ મેળવી શકાય છે. હકીકતમાં, સત્તાવાર લેખનમાં સંસ્કૃતનિષ્ઠ શબ્દો (તત્સમ) અને શાસન શબ્દાવલિનો સંતુલિત પ્રયોગ જ મેરિટમાં સ્થાન અપાવે છે.

૨. અપભ્રંશથી મધ્યકાલીન ગુજરાતી સુધીની સફર

ઈ.સ. ની ૧૦મી થી ૧૨મી સદી દરમિયાન જ્યારે અપભ્રંશ ભાષા તેની પરાકાષ્ઠાએ હતી, ત્યારે તેમાંથી આધુનિક પ્રાદેશિક ભાષાઓનો જન્મ જન્મ થઈ રહ્યો હતો. ગુજરાતી ભાષાના સંદર્ભમાં 'મારુ-ગુર્જર' અપભ્રંશ સૌથી મહત્વનો તબક્કો છે. શરૂઆતના સમયમાં રાજસ્થાની અને ગુજરાતી ભાષા એક જ પ્રવાહ તરીકે ઓળખાતી હતી. સમય જતાં, ભૌગોલિક અને રાજકીય પરિવર્તનોને કારણે ગુજરાતીએ પોતાની આગવી ઓળખ ઉભી કરી.

આ સમયગાળામાં હેમચંદ્રાચાર્ય દ્વારા રચિત 'સિદ્ધહર્મશબ્દાનુશાસન' વ્યાકરણ ગ્રંથ માર્છલસ્ત્રોન સાબિત થયો. આ ગ્રંથમાં છેલ્લા આઠમા અધ્યાયમાં પ્રાકૃત અને અપભ્રંશનું વ્યાકરણ આપવામાં આવ્યું છે, જે ગુજરાતી ભાષાના ઉછેરનો પાયો છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં ભક્તિ સાહિત્યનો પ્રભાવ વ્યાપક હતો. નરસિંહ મહેતા અને મીરાંબાઈની વાણીમાં જે ભાષા પ્રયોજાઈ છે, તે અપભ્રંશમાંથી મુક્ત થઈને લોકજીભે ચડેલી પ્રવાહી ગુજરાતી હતી.

ભાષાના આ પરિવર્તનમાં **નિપાત**, **કૃદંત** અને **વિભક્તિ** ના પ્રત્યયોમાં પણ નોંધપાત્ર ફેરફાર જોવા મળ્યા. અપભ્રંશમાં વપરાતા 'હિં' પ્રત્યયના સ્થાને ગુજરાતીમાં 'એ' પ્રત્યય રૂઢ થયો. ઉદાહરણ તરીકે, 'ઘરહિં' ના બદલે 'ઘરે'. આ ફેરફારોએ ગુજરાતી ભાષાને અભિવ્યક્તિની દ્રષ્ટિએ વધુ મુક્ત અને લવચીક બનાવી.

મધ્યકાલીન ભાષાના મુખ્ય લક્ષણો

૧. **ધ્વનિ પરિવર્તન:** શબ્દોના અંતે રહેલા સ્વરોનો લોપ અથવા પરિવર્તન. ૨. **શબ્દભંડોળ:** અરબી અને ફારસી શબ્દોનો પ્રવેશ (મુસ્લિમ સલ્તનતના પ્રભાવ હેઠળ). ૩. **સાહિત્યિક સ્વરૂપો:** રાસ, ફાગુ, પદ અને આખ્યાન દ્વારા ભાષાનું સશક્તિકરણ. ૪. **વ્યાકરણીય સરળતા:** સંસ્કૃતની જટિલ સંધિઓના સ્થાને છૂટા શબ્દોનો પ્રયોગ.

Example: હેમચંદ્રાચાર્યના દુહાઓનું વિશ્લેષણ

હેમચંદ્રાચાર્યના અપભ્રંશ દુહાઓમાં ગુજરાતી ભાષાના અંકુર જોવા મળે છે. "ભલ્લા હુઆ જુ મારિયા, બહિણિ મહારા કંતુ!" - આ પંક્તિમાં 'મહારા' શબ્દ જે આજે 'મારા' તરીકે વપરાય છે, તે ભાષાના સાતત્યનો પુરાવો આપે છે. GPSC ના વિદ્યાર્થીઓએ આ પ્રકારના ઐતિહાસિક ઉદાહરણોનો નિબંધમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ જેથી લેખનની ગંભીરતા સિદ્ધ થાય.

Pro Tip: મુખ્ય પરીક્ષામાં સાહિત્ય કે ભાષાના ઉદભવ વિશે પ્રશ્ન પૂછાય ત્યારે 'મારુ-ગુર્જર' અપભ્રંશ અને આચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્યના સંદર્ભો આપવા અનિવાર્ય છે. આનાથી તમારા જવાબની 'Academic Authenticity' વધે છે.

૩. ગુજરાતી લિપિ: ઉદ્ભવ અને વિશેષતાઓ

કોઈપણ ભાષાનું અસ્તિત્વ તેની લિપિ પર નિર્ભર હોય છે. ગુજરાતી લિપિ એ 'દેવનાગરી' લિપિનું જ રૂપાંતરિત સ્વરૂપ છે. દેવનાગરી પોતે બ્રાહ્મી લિપિમાંથી ઉતરી આવી છે. ગુજરાતી લિપિની સૌથી મોટી અને મહત્વની વિશેષતા તેની 'શિરોરેખા' (Head-line) નો અભાવ છે. દેવનાગરી લિપિમાં અક્ષરો પર આડી લીટી કરવામાં આવે છે, જ્યારે ગુજરાતીમાં તે દૂર કરવામાં આવી છે, જેનાથી લેખન ઝડપી બને છે.

ઐતિહાસિક રીતે જોઈએ તો, વ્યાપારીઓ અને મુનીમો દ્વારા હિસાબ-કિતાબ રાખવા માટે ઝડપથી લખી શકાય તેવી લિપિની જરૂર હતી. આ જરૂરિયાતમાંથી ગુજરાતીની વર્તમાન લિપિનો વિકાસ થયો હોવાનું મનાય છે. જેને 'મહાજની લિપિ' કે 'વાણિયાશાહી લિપિ' સાથે પણ સાંકળવામાં આવે છે. ૧૬મી સદીના કેટલાક હસ્તપ્રતો અને દસ્તાવેજોમાં જે વ્યાપારી શૈલી જોવા મળે છે, તે કાળક્રમે શુદ્ધ અને પ્રમાણિત થઈને આજની મુદ્રિત લિપિમાં પરિવર્તિત થઈ હોવાનું વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે. (નોંધ: લિપિના ચોક્કસ ઉત્ક્રાંતિ ક્રમ માટે **ગુજરાત યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ** અથવા **ભાષા નિયામકની કચેરી** ના અધિકૃત પ્રકાશનો ચકાસવા વિનંતી).

ગુજરાતી લિપિમાં **અનુસ્વાર** અને **વિરામચિહ્ન** ના ઉપયોગના ચોક્કસ નિયમો 'સાર્થ જોડણીકોશ' મુજબ નિર્ધારિત થયેલા છે. GPSC Mains માં તમારી જોડણીની ભૂલો ના થાય તે માટે લિપિબદ્ધ નિયમો સમજવા જરૂરી છે. વર્તમાન સમયમાં યુનિકોડ (Unicode) ના આગમન સાથે ગુજરાતી લિપિ હવે ડિજિટલ માધ્યમોમાં પણ સાર્વત્રિક બની છે.

લિપિના વિકાસના તબક્કા

બ્રાહ્મી લિપિ: ભારતીય લિપિઓનું મૂળ માળખું.

ગુપ્ત લિપિ: બ્રાહ્મીનું પશ્ચિમી સ્વરૂપ.

નાગરી/દેવનાગરી: મધ્યયુગમાં પ્રચલિત થયેલી લિપિ.

ગુજરાતી (શિરોરેખા મુક્ત): વ્યાપારી અને લોકસાહિત્યના પ્રભાવથી ઉદભવેલી લિપિ.

કોષ્ટક: દેવનાગરી અને ગુજરાતી લિપિની સરખામણી

લક્ષણ	દેવનાગરી (હિન્દી/સંસ્કૃત)	ગુજરાતી
TABLE 2		
શિરોરેખા	અનિવાર્ય છે.	હોતી નથી.
અક્ષર વર્ણાંક	અણીદાર અને ચોરસ વર્ણાંકો.	ગોળાકાર અને સુગમ વર્ણાંકો.
લેખન ગતિ	ધીમી (લીટી દોરવાના કારણે).	અત્યંત ઝડપી.
જોડાક્ષરો	જટિલ અને ઉપર-નીચે લખાય છે.	પ્રમાણમાં સરળ અને બાજુમાં લખાય છે.

Note: 'ગુજરાતી ભાષાના પ્રમાણિત સ્પેલિંગ રૂલ્સ' માટે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રકાશિત 'સાર્થ જોડણીકોશ' ને જ અંતિમ આધાર માનવામાં આવે છે. GPSC માં પેપર તપાસનાર આ જ સ્ત્રોતને અનુસરે છે.

૪. ભાષાના વિકાસમાં જૈન મુનિઓ અને કવિઓનું પ્રદાન

ગુજરાતી ભાષાના ઘડતરમાં જૈન સાહિત્યનો ફાળો પાયાનો છે. મધ્યકાલીન યુગના પ્રારંભમાં જૈન મુનિઓએ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના બદલે લોકભાષામાં ધર્મતત્ત્વ સમજાવવાનું શરૂ કર્યું. આ નિર્ણયને કારણે ગુજરાતી ભાષાને સાહિત્યિક ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું. જૈન મુનિઓએ રચાયેલા 'રાસ', 'ફાગુ', અને 'પ્રબંધ' સાહિત્ય પ્રકારોમાં જૂની ગુજરાતીના ઉત્તમ નમૂનાઓ સચવાયેલા છે.

શાલિભદ્રસૂરિ રચિત 'ભરતેશ્વર બાહુબલિ રાસ' ને ઘણા વિદ્વાનો ગુજરાતી સાહિત્યની પ્રથમ કૃતિ માને છે. જૈન સાહિત્યકારોએ માત્ર ધાર્મિક જ નહીં, પરંતુ ઐતિહાસિક અને સામાજિક વિષયો પર પણ લખાણો કર્યા. જેના કારણે ભાષામાં તર્કબદ્ધતા અને વિષયવૈવિધ્ય આવ્યું. જૈન સાહિત્યની ભાષામાં શુદ્ધતા અને વ્યવસ્થા જોવા મળે છે, જે વહીવટી ભાષાના મૂળ લક્ષણો

સાથે સુસંગત છે.

કવિઓના પ્રદાનની વાત કરીએ તો, હેમચંદ્રાચાર્યથી માંડીને પદ્મનાભ (કાન્હડે પ્રબંધ) અને પાછળથી ભક્ત કવિઓ સુધીની પરંપરાએ ગુજરાતીને લોકભોગ્ય બનાવી. આ કવિઓએ ભાષામાં રાગ, લય અને ભાવનાઓનો સમન્વય કર્યો. ખાસ કરીને પદ્મનાભનો 'કાન્હડે પ્રબંધ' એ ગુજરાતી ભાષાનો પહેલો ઐતિહાસિક વીરકાવ્ય ગ્રંથ ગણાય છે, જેમાં તત્કાલીન શાસન વ્યવસ્થા અને યુદ્ધના વર્ણનો દ્વારા વહીવટી પારિભાષિક શબ્દોનો પણ પરિચય મળે છે.

જૈન સાહિત્યકારોનું વિશિષ્ટ પ્રદાન

૧. **વ્યાકરણ ગ્રંથો:** ભાષાને લિપિબદ્ધ અને નિયમિત કરી. ૨. **શબ્દભંડોળ:** સંસ્કૃતના ગૂઢ શબ્દોને લોકભાષામાં અનુકૂલિત કર્યા. ૩. **શૈલી:** લેખનમાં ટિપ્પણી અને ટીકા સાહિત્ય દ્વારા વિવેચનાત્મક અભિગમ આપ્યો. ૪. **સાંસ્કૃતિક જાળવણી:** પ્રાચીન હસ્તપ્રતોને લિપિબદ્ધ કરી સુરક્ષિત રાખી.

Case Study: 'ભરતેશ્વર બાહુબલિ રાસ' અને ભાષાકીય શૈલી

આ કૃતિમાં જે પ્રકારના **પદરચ્છેદ** અને વાક્યરચના છે, તે દર્શાવે છે કે ૧૨મી સદીમાં ગુજરાતી ભાષા અપભ્રંશના બંધનો તોડીને સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધારણ કરી રહી હતી. તેમાં વપરાયેલા ક્રિયાપદો અને વિશેષણો આજના આધુનિક ગુજરાતીના પાયાના પથ્થરો છે.

Warning: Myth vs Fact Myth: ઘણા માને છે કે સાહિત્યના ઊંડા જ્ઞાન વગર પણ ગુજરાતી ભાષાનું પેપર ક્લિયર કરી શકાય છે. **Fact:** GPSC ના પ્રશ્નપત્રમાં માત્ર વ્યાકરણ જ નહીં, પરંતુ સાહિત્યિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં ભાષાની સમજ પણ ચકાસવામાં આવે છે. વિવેચનાત્મક પ્રશ્નો અને અહેવાલ લેખનમાં આવી ઐતિહાસિક સજ્જતા તમને સામાન્ય ઉમેદવારોથી અલગ પાડે છે.

પ. ગુજરાતી ભાષા અને સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છના પ્રાદેશિક પ્રભાવો

ભાષા ક્યારેય શૂન્યાવકાશમાં વિકસતી નથી; તે ભૌગોલિક સીમાઓ અને લોકજીવન દ્વારા સિંચાય છે. ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં સૌરાષ્ટ્રની 'સોરઠી' અને કચ્છની 'કચ્છી' બોલીઓનો પણ પરોક્ષ પ્રભાવ રહ્યો છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં જ્યારે આપણે મધ્યકાલીન સાહિત્ય વાંચીએ છીએ, ત્યારે તેમાં પ્રાદેશિક છાંટવાળા શબ્દો વણાયેલા જોવા મળે છે.

સૌરાષ્ટ્રી બોલીએ ગુજરાતીને **લોકોક્તિ** અને **રૂઢિપ્રયોગ** નું સમૃદ્ધ ભાથું આપ્યું છે. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ જ્યારે 'લોકસાહિત્ય' નું સંસોધન કર્યું, ત્યારે તેમણે સાબિત કર્યું કે લોકબોલીમાં જે સામર્થ્ય છે તે જિંત ભાષાને જીવંત રાખે છે. વહીવટી દ્રષ્ટિકોણથી જોઈએ તો, ભરૂચ, સુરત (દક્ષિણ ગુજરાત) અને ઉત્તર ગુજરાતની બોલીઓમાં આવતા ઉચ્ચારણ ભેદોએ લેખિત ભાષાને વધુ સર્વગ્રાહી બનાવવામાં મદદ કરી છે.

શુદ્ધ સાહિત્યિક ગુજરાતી જેને આપણે 'શિષ્ટ ગુજરાતી' કહીએ છીએ, તે આ તમામ બોલીઓનું એક શુદ્ધિકરણ છે. વહીવટમાં જ્યારે કોઈ **જાહેરનામું** બહાર પાડવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં કોઈ પ્રાદેશિક બોલીના બદલે 'માનક ગુજરાતી' (Standard Gujarati) નો પ્રયોગ થાય છે. આ માનક ભાષાનો પાયો પણ આ ઐતિહાસિક વિકાસક્રમમાં જ રહેલો છે.

પ્રાદેશિક વિવિધતાના મુખ્ય બિંદુઓ

ઉચ્ચારણ ભેદ: 'ળ' અને 'લ' ના પ્રયોગમાં વિવિધતા.

શબ્દ ભંડોળ: ખેતી, વ્યાપાર અને દરિયાઈ વ્યવસાયના પદ સમૃદ્ધ.

વ્યાકરણ પ્રવાહ: ક્રિયાપદના રૂપોમાં પ્રદેશ મુજબ દેખાતા સૂક્ષ્મ ફેરફારો.

Example: 'માનક ભાષા' વિરુદ્ધ 'પ્રાદેશિક બોલી'

જ્યારે આપણે કહીએ કે "તેઓ ક્યાં ગયા છે?" (માનક), ત્યારે સૌરાષ્ટ્રમાં "તે ક્યાં ગ્યા છે?" જેવું સંભળાય. GPSC ના મુખ્ય પેપરમાં હંમેશા 'માનક ગુજરાતી' નો આગ્રહ રાખવો, કારણ કે તે સચિવાલય અને વહીવટી કેડરની સત્તાવાર ભાષા છે.

Important: હંમેશા યાદ રાખો કે 'વહીવટી શબ્દકોશ' મુજબના જ શબ્દોનો ઉપયોગ પત્ર લેખન અને અહેવાલમાં કરવો. પ્રાદેશિક પ્રભાવ લેખનને રસપ્રદ બનાવી શકે છે, પરંતુ વહીવટી લખાણમાં તે બિનઅધિકૃત લાગે છે.

! **IMPORTANT**

Always confirm the latest details on the official GPSC (Gujarat Public Service Commission) website before relying on them regarding the syllabus or exam pattern updates.

(આ પ્રકરણ ૧ નો પ્રથમ ભાગ અહીં પૂર્ણ થાય છે. આગામી ભાગમાં આપણે આધુનિક ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણના ગૂઢ નિયમો, સંધિ, અને વહીવટી શબ્દભંડોળના ઊંડાણને સ્પર્શીશું.)

૧.૫ GPSC ના પાછલા વર્ષોના ભાષા ઇતિહાસના પ્રશ્નોનું વિશ્લેષણ

ગુજરાત જાહેર સેવા આયોગ (GPSC) ની મુખ્ય પરીક્ષામાં ગુજરાતી ભાષાના પ્રશ્નપત્રમાં પાયાના ઇતિહાસનું મહત્વ વિશેષ રહેલું છે. સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓ વ્યાકરણ અને લેખન કૌશલ્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, પરંતુ ભાષાના ઉદ્ભવ અને વિકાસના પ્રશ્નો ગુણ મેળવવામાં નિર્ણાયક સાબિત થાય છે. પાછલા વર્ષોના પ્રશ્નપત્રોનું અવલોકન કરતા જણાય છે કે આયોગ "ભાષાનો ઇતિહાસ" વિભાગમાંથી સીધા અને વૈચરિત બંને પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછે છે. ખાસ કરીને વર્ગ ૧ અને ૨ ની પરીક્ષામાં ભાષાની ઉત્પત્તિના તબક્કાઓ અને તત્સમ તથા તદ્ભવ શબ્દોના પ્રભુત્વ અંગેના પ્રશ્નો વારંવાર જોવા મળે છે.

ભાષા નિયામકની કચેરી અને ગુજરાત યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ દ્વારા પ્રકાશિત સંશોધનો મુજબ, ગુજરાતી ભાષાના વિકાસક્રમને સમજવા માટે 'અપભ્રંશ' થી 'પ્રાચીન ગુજરાતી' સુધીની સફર સમજવી અનિવાર્ય છે. GPSC ના પેપર સેટર્સ ઘણીવાર આર્થિક અને સામાજિક પરિબળોની ભાષા પર થતી અસર વિશે પણ ટૂંકનોંધ પૂછતા હોય છે. દાખલા તરીકે, મધ્યકાલીન યુગમાં વેપાર અને વહીવટ માટે વપરાતી દેશ્ય ભાષા કેવી રીતે આજના અર્વાચીન સ્વરૂપ સુધી પહોંચી, તે એક લોકપ્રિય પ્રશ્ન રહ્યો છે.

૧.૫.૧ પરીક્ષા લક્ષી વિશ્લેષણ કોષ્ટક

પરીક્ષાનું વર્ષ	પ્રશ્નનો પ્રકાર	મુખ્ય વિષયવસ્તુ	સ્ત્રોત સંદર્ભ
TABLE 3			
GPSC Class 1/2 (2018)	ટૂંકનોંધ	મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભાષાની લાક્ષણિકતાઓ	ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી
GPSC Class 1/2 (2021)	વિશ્લેષણાત્મક	સંસ્કૃતમાંથી ગુજરાતીના ઉતરી આવવાના તબક્કા	સાર્થ જોડણીકોશ (ભૂમિકા)

પરીક્ષાનું વર્ષ	પ્રશ્નનો પ્રકાર	મુખ્ય વિષયવસ્તુ	સ્ત્રોત સંદર્ભ
GPSC Class 1/2 (2023)	તુલનાત્મક	પ્રાચીન ગુજરાતી અને મધ્યકાલીન ગુર્જર ભાષા	ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ

૧.૫.૨ અભ્યાસક્રમ મુજબના મુખ્ય પ્રશ્ન ક્ષેત્રો

GPSC ના નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ, વિદ્યાર્થીઓએ નીચેના પાસાઓ પર ભાર મૂકવો જોઈએ: ૧. **લિપિનો વિકાસ:** બ્રાહ્મી લિપિમાંથી ગુજરાતી લિપિનો ઉદ્ભવ અને તેમાં થયેલા સુધારા. ૨. **શબ્દભંડોળ:** અરબી, ફારસી અને અંગ્રેજી શબ્દોનું ગુજરાતી વ્યાકરણમાં મિશ્રણ. ૩. **સાહિત્યિક પ્રવાહો:** હેમચંદ્રાચાર્યના સમયની પ્રાકૃત અને નરસિંહ મહેતાના સમયની જૂની ગુજરાતી વચ્ચેનો વ્યાકરણિક તફાવત.

Warning: સાહિત્યના ઊંડા જ્ઞાન વગર ભાષાનું પેપર ક્લિયર કરી શકાય છે — આ એક મોટી ગેરસમજ છે. ગુજરાતી ભાષા પ્રશ્નપત્રમાં 'સાહિત્યિક સંદર્ભો' અને 'વ્યાકરણિક શુદ્ધતા' એકબીજાના પૂરક છે. જો તમે ઇતિહાસ જાણતા હશો તો જ તમે **પદચ્છેદ** અને **વિભક્તિ** ના પ્રયોગોને સચોટ ન્યાય આપી શકશો.

પાછલા વર્ષનો એક નમૂનો (Worked Example):

પ્રશ્ન: "ગુજરાતી ભાષાના ઉદ્ભવમાં 'અપભ્રંશ' ભાષાનું પ્રદાન સ્પષ્ટ કરો." (૧૦ ગુણ) **આદર્શ ઉત્તરની રૂપરેખા:**

પ્રસ્તાવનામાં પ્રાકૃત અને જૂની ગુજરાતી વચ્ચેની કડી તરીકે અપભ્રંશનો ઉલ્લેખ.

હેમચંદ્રાચાર્યના 'સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન' ના ૮મા અધ્યાયનો સંદર્ભ.

ઉદાહરણ તરીકે, સંસ્કૃત 'પુત્ર' -> પ્રાકૃત 'પુત્ત' -> અપભ્રંશ 'પુત્તુ' -> ગુજરાતી 'પુત્ર/દીકરો' ના ફેરફારો.

નિષ્કર્ષમાં ભાષાની લવચીકતાનો સ્વીકાર.

૧.૬ મધ્યકાલીન જૈન અને કવિતા સાહિત્ય: ભાષાકીય સંક્રમણ

મધ્યકાલીન સાહિત્યનો ગાળો એટલે ગુજરાતી ભાષાનો ઘડતરકાળ. આ સમયગાળામાં મુખ્યત્વે બે પ્રવાહો જોવા મળ્યા હતા: જૈન સાહિત્ય અને જૈનેતર (ભક્તિ) સાહિત્ય. જૈન મુનિઓ દ્વારા લખાયેલ 'રાસ', 'ફાગુ' અને 'બારમાસી' સાહિત્ય પ્રકારોએ ભાષાને એક શિષ્ટ માળખું પૂરું પાડ્યું હતું. આ સાહિત્યમાં વપરાયેલી ભાષાને આપણે 'જૂની ગુજરાતી' અથવા 'મારુ-ગુર્જર' તરીકે ઓળખીએ છીએ.

જૈન સાહિત્ય વિશેષરૂપે શુદ્ધિ અને વ્યાકરણના નિયમો માટે જાણીતું છે. હેમચંદ્રાચાર્યથી શરૂ થયેલી આ પરંપરામાં સાહિત્ય માત્ર ધર્મ પ્રચાર માટે જ નહીં, પણ જ્ઞાનના સંગ્રહ માટે પણ વપરાતું હતું. આ સમયગાળામાં **તત્સમ** શબ્દોનો વધુ પ્રયોગ થતો હતો, કારણ કે વિદ્વાનો સંસ્કૃતના પ્રકાંડ પંડિતો હતા. ત્યારબાદ, ભક્તિ આંદોલનના ઉદય સાથે નરસિંહ અને મીરાં જેવા કવિઓએ ભાષાને લોકભોગ્ય બનાવી, જેમાં **તદ્ભવ** શબ્દોનું પ્રમાણ વધ્યું.

૧.૬.૧ જૈન અને ભક્તિ સાહિત્યની ભાષાકીય વિશેષતાઓ

જૈન સાહિત્ય: શાંત રસની પ્રધાનતા, **વ્યંજનસંધિ** અને જોડાક્ષરોનો વિપુલ પ્રયોગ. રાજસ્થાની અને ગુજરાતીનું મિશ્રણ (પીંગળ અને ડિંગળની અસર).

કવિતા સાહિત્ય (ભક્તિ યુગ): લયાત્મકતા, પદ અને આખ્યાન શૈલી. ભાષામાં પ્રાદેશિકતાનો સ્પર્શ અને **ક્રિયાપદ** ના લવચીક રૂપો.

૧.૬.૨ સાહિત્યિક સ્વરૂપો અને ભાષાકીય માળખું

મધ્યકાલીન સમયમાં ભાષા કેવી રીતે લખાતી હતી, તેના અમુક નમૂનાઓ નીચે મુજબ છે: ૧. **રાસ:** કાવ્યાત્મક કથા જેમાં નૃત્ય અને સંગીતનો સમન્વય હતો. ઉદાહરણ: 'ભરતેશ્વર બાહુબલિ રાસ'. ૨. **આખ્યાન:** પ્રેમાનંદ દ્વારા વિકસાવવામાં આવેલી શૈલી, જેમાં મધ્યકાલીન સામાજિક જીવનના પ્રતિબિંબ હતા. ૩. **પદ:** નરસિંહ મહેતાના પ્રભાતિયાં, જે આજે પણ શુદ્ધ ગુજરાતી લયની ઓળખ છે.

Important: GPSC મુખ્ય પરીક્ષામાં જ્યારે મધ્યકાલીન સાહિત્યનો ઉલ્લેખ કરો, ત્યારે માત્ર કવિઓના નામ નહીં, પણ તેમના દ્વારા ભાષામાં કરાયેલા પ્રયોગો (જેવા કે નરસિંહ મહેતા દ્વારા વપરાયેલ 'ઝૂલણા છંદ') નો ઉલ્લેખ અનિવાર્ય છે.

Case Study: હેમચંદ્રાચાર્ય અને અપભ્રંશ

હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં ભાષા સંસ્કૃતના ચોકઠામાંથી બહાર આવી રહી હતી. તેમના દુહાઓમાં આપણે જોઈએ છીએ કે અનુનાસિકો અને અનુસ્વાર નો પ્રયોગ બદલાઈ રહ્યો હતો. આ પરિવર્તને જ આધુનિક ગુજરાતીના 'ણ' અને 'ળ' ના ઉચ્ચારો માટે ભૂમિકા તૈયાર કરી.

૧.૭ પ્રાચીન ગુજરાતી અને આધુનિક ગુજરાતી વચ્ચેનો ભેદ

પ્રાચીન (જૂની) ગુજરાતી અને આર્વાચીન (આધુનિક) ગુજરાતી વચ્ચેનો તફાવત માત્ર સમયનો જ નથી, પરંતુ વ્યાકરણ, શબ્દભંડોળ અને ઉચ્ચારણની દ્રષ્ટિએ પણ વ્યાપક છે. ૧૨મી થી ૧૫મી સદીની ગુજરાતીમાં વિભક્તિ પ્રત્યયો સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતને મળતા આવતા હતા, જ્યારે આધુનિક ગુજરાતીમાં તે અત્યંત સરળ અને સ્પષ્ટ છે.

સૌથી મોટો તફાવત **નિપાત** અને **સર્વનામ** ના ઉપયોગમાં જોવા મળે છે. જૂની ગુજરાતીમાં 'હઉ' વપરાતું જેનું સ્થાન આધુનિક ગુજરાતીમાં 'હું' એ લીધું છે. તેવી જ રીતે, કર્મણી પ્રયોગોમાં પહેલાં 'ઇ' પ્રત્યય લાગતો, જે હવે 'આય' (જેમ કે 'કરાય છે') માં પરિવર્તિત થયો છે.

૧.૭.૧ વ્યાકરણિક અને શાબ્દિક તુલના

વ્યાકરણિક ઘટક	પ્રાચીન ગુજરાતી (૧૨મી-૧૫મી સદી)	આધુનિક ગુજરાતી (૧૯મી સદી પછી)
TABLE 4		
સર્વનામ	મહારૂ, તુહારૂ, હઉ	મારું, તારું, હું
ક્રિયાપદ	કરઈ, જાઈ, કીધુ	કરે છે, જાય છે, કર્યું
વિભક્તિ	પ્રત્યયો શબ્દની સાથે જોડાયેલા (Synthetic)	પ્રત્યયો સ્પષ્ટ અને છૂટા (Analytic)
લિપિ	શિરોરેખા વગરની અથવા જૈન લિપિ	શિરોરેખા સાથેની સુવ્યવસ્થિત લિપિ

૧.૭.૨ શબ્દભંડોળમાં પરિવર્તન

આધુનિક ગુજરાતીમાં મોટાપાયે વિદેશી શબ્દોનું આગમન થયું છે. બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન અંગ્રેજી શબ્દો અને મોગલ શાસન દરમિયાન ફારસી-અરબી શબ્દોએ ગુજરાતીના માળખામાં ફેરફાર કર્યો. દાખલા તરીકે, જૂની ગુજરાતીમાં 'ન્યાય' માટે કેવળ ધર્મ-શાસ્ત્રના શબ્દો હતા, જ્યારે આધુનિક સમયમાં **જાહેરનામું**, **પરિપત્ર**, અને **મુસદ્દો** જેવા વહીવટી શબ્દો ઉમેરાયા છે.

Example: વાક્ય રૂપાંતરણ**પ્રાચીન:** "તેણે કાર્ય કીધું."**આધુનિક:** "તેણે કાર્ય કર્યું."

અહીં 'કીધું' માંથી 'કર્યું' થવાની પ્રક્રિયા એ ભાષાના તદ્દવીકરણની મહત્વની ઘટના છે.

Note: સાર્થ જોડણીકોશ મુજબ, ગુજરાતી ભાષામાં જોડણીના નિયમો ૧૯૨૯ માં મહાત્મા ગાંધીજીના આદેશથી પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યા હતા. આ પહેલાની ગુજરાતીમાં જોડણીની કોઈ એકવિધતા નહોતી, જે પ્રાચીન અને આર્વાચીન ગુજરાતી વચ્ચેનો મુખ્ય સીમાચિહ્નરૂપ તફાવત છે.

૧.૮ અહેવાલ લેખન અને સંક્ષેપીકરણમાં ભાષાની પ્રવાહિતતા

ગહન વહીવટી ભાષા એ GPSC પાસ કરવા માટેની ચાવી છે. આ પ્રકરણના આ ભાગમાં આપણે વહીવટી ભાષાની ગરિમા વિશે ચર્ચા કરીશું. જ્યારે તમે કોઈ **પ્રતિવેદન** (Report) લખતા હોવ અથવા **ટિપ્પણી લેખન** કરતા હોવ, ત્યારે ભાષાનો ત્રીજો પુરુષ એકવચન પ્રયોગ અને તટસ્થતા અનિવાર્ય છે.

ઘણા ઉમેદવારો અહેવાલ લેખનમાં ભાવુક થઈ જતા હોય છે, જે વહીવટી શૈલીની વિરુદ્ધ છે. અહેવાલ હંમેશા હકીકતલક્ષી હોવો જોઈએ. તેમાં **પરિશુદ્ધિ** અને સ્પષ્ટતા હોવી જોઈએ. તે જ રીતે, **સંક્ષેપીકરણ** માં મૂળ લેખિત સામગ્રીનો એક-તૃતીયાંશ ભાગ જાળવી રાખતા તેનો **ભાવાર્થ** ન બદલાય તે જોવું જરૂરી છે.

૧.૮.૧ વહીવટી ભાષાના સ્તંભો

૧. **તટસ્થતા:** કોઈ પણ પક્ષપાત વગરની રજૂઆત. ૨. **ચોક્કસ:** ચોક્કસ **રૂઢિપ્રયોગ** કે અલંકારોનો ઉપયોગ કરવાના બદલે સીધી અને સરળ વાત. ૩. **પ્રમાણિકતા:** સરકારી ઠરાવો (GRS) અને નીતિનિયમોનો સંદર્ભ.

૧.૮.૨ સંક્ષેપીકરણ માટેની પગલાવાર માર્ગદર્શિકા

૧. આપેલ ફકરાને બે વાર શાંતિથી વાંચો. ૨. મુખ્ય **વિચારકણિકા** ને રેખાંકિત કરો. ૩. ઉદાહરણો, પુનરાવર્તનો અને અલંકારિક ભાષાને દૂર કરો. ૪. તમારા પોતાના શબ્દોમાં, પરંતુ મૂળ લેખકના **તાત્પર્ય** ને જાળવીને નવો ફકરો લખો. ૫. યોગ્ય અને આકર્ષક શીર્ષક આપો.

Case Study: વહીવટી પત્ર વ્યવહાર

એક જિલ્લા કલેક્ટર જ્યારે રાજ્ય સરકારને પત્ર લખે છે, ત્યારે તેમાં **સંબોધન** અને **માળખું** અતિ મહત્વનું છે. ત્યાં 'પ્રિય સાહેબ' ના બદલે 'સવિનય જણાવવાનું કે...' અથવા 'ઉપરોક્ત વિષય પરત્વે...' જેવા શબ્દપ્રયોગો વહીવટી ગરિમા જાળવે છે.

Pro Tip: મુખ્ય પરીક્ષામાં સારા ગુણ મેળવવા માટે તમારી ભાષામાં 'શાસન શબ્દાવલિ' નો ઉપયોગ કરો. 'સરકારી ચિઠ્ઠી' લખવાના બદલે **પરિપત્ર** શબ્દ વાપરવાથી તમારા લખાણનું વજન વધે છે.

૧.૯ વિચાર વિસ્તાર અને અર્થઘટન કૌશલ્ય

વિચાર વિસ્તાર એ માત્ર પંક્તિનું અર્થઘટન નથી, પણ તમારી વિચારવાની ક્ષમતાનું પ્રદર્શન છે. GPSC માં વારંવાર પૂછાતી પંક્તિઓમાં માતૃભાષાનું ગૌરવ, સંસ્કાર, અથવા વહીવટી નૈતિકતાના વિષયો હોય છે. અહીં ઉમેદવારે **રસ નિષ્પત્તિ** અને **સાંપ્રત પ્રવાહ** સાથે સાંકળીને વિશ્લેષણ કરવાનું હોય છે.

વિચાર વિસ્તારમાં શરૂઆત હંમેશા પંક્તિના સીધા અર્થથી કરવી જોઈએ, ત્યારબાદ તેનો ગૂઢાર્થ અથવા મર્મ સમજાવવો જોઈએ. અંતે, તેનું જીવન અને સમાજમાં મહત્વ દર્શાવીને ઉપસંહાર કરવો જોઈએ.

૧.૯.૧ વિચાર વિસ્તારનું માળખું

અર્થ: પંક્તિનો સામાન્ય અર્થ.

વિશેષ સમજૂતી: પંક્તિમાં રહેલા રૂપકો અને ચિંતનનું વિશ્લેષણ.

દ્રષ્ટાંતો: ઐતિહાસિક અથવા સામાજિક ઉદાહરણો.

બોધ: પંક્તિની પ્રસ્તુતતા.

લેખનમાં આવતી સામાન્ય ભૂલો (Mistakes to Avoid):

શબ્દ મર્યાદાનું પાલન ન કરવું.

અતિશય અધરા શબ્દો વાપરવા જેનો અર્થ તમે પોતે ક્લિયર ન હોવ.

પંક્તિના મૂળ વિચારથી ભટકી જવું.

Important: જ્યારે પણ તમે વિરુદ્ધાર્થી કે પર્યાયવાચી શબ્દોનો ઉપયોગ કરો, ત્યારે તે વાક્યના સંદર્ભમાં સુસંગત છે કે નહીં તે તપાસો. ખોટો શબ્દ પ્રયોગ વાક્યનો અર્થ બદલી શકે છે.

Action Steps

૧. **મૂળ સ્ત્રોતનું વાંચન:** ગુજરાત રાજ્ય પાઠ્યપુસ્તક મંડળની ધોરણ ૯ થી ૧૨ ની ગુજરાતી ભાષાની પુસ્તકાલયમાં રહેલી ભાષા ઇતિહાસની માહિતી વાંચો. ૨. **શબ્દભંડોળ વૃદ્ધિ:** દરરોજ 'સાર્થ જોડણીકોશ' માંથી ઓછામાં ઓછા ૫ નવા તત્સમ અને તદ્ભવ શબ્દો શોધી તેની નોંધ કરો. ૩. **લેખન મહાવરો:** પાછલા વર્ષના પ્રશ્નપત્રોમાંથી કોઈપણ એક ટૂંકનોંધ લો અને તેને ૩૦૦ શબ્દોમાં લખવાનો પ્રયત્ન કરો. ૪. **વહીવટી શબ્દભંડોળ:** ભાષા નિયામકની કચેરી દ્વારા પ્રકાશિત 'વહીવટી શબ્દકોશ' માંથી ૫૦ મુખ્ય શબ્દો પાકા કરો. ૫. **વિચાર વિસ્તાર:** અઠવાડિયામાં બે વાર પ્રખ્યાત કવિઓની પંક્તિઓ પર વિચાર વિસ્તાર લખી કોઈ નિષ્ણાત પાસે ચેક કરાવો. ૬. **વાંચન શુદ્ધિ:** 'યોજના' અને 'કુરુક્ષેત્ર' મેગેઝિનના ગુજરાતી અંક વાંચવાની ટેવ પાડો જેથી સાંપ્રત પ્રવાહની ભાષા સમજી શકાય. ૭. **પૂર્ણ રીડિંગ:** તમારા પોતાના લખાણમાં રહેલી જોડણીની ભૂલો (જેમ કે ફ્રસ્વ-દીર્ઘ 'ઇ/ઉ') જાતે સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો.

Frequently Asked Questions

૧. શું સાહિત્યના કવિઓના જન્મસ્થળ અને સાલવારી યાદ રાખવી જરૂરી છે? ના, GPSC મુખ્ય પરીક્ષામાં તથ્યો કરતા વિશ્લેષણ વધુ મહત્વનું છે. તમારે કવિના પ્રદાન અને તેમની ભાષાકીય લાક્ષણિકતાઓ પર ધ્યાન આપવું જોઈએ, જીવન પરિચયના ડેટા પર નહીં.

૨. વ્યાકરણ માટે કયું પુસ્તક શ્રેષ્ઠ છે? 'લઘુસિદ્ધાંત કૌમુદી' અને 'સાર્થ જોડણીકોશ' પાયાના પુસ્તકો છે. વધુમાં, ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડના ગુજરાતી ભાષાના પુસ્તકો સંદર્ભ તરીકે વાપરી શકાય.

૩. અહેવાલ લેખનમાં શું સ્વહસ્તાક્ષર કે નામ લખી શકાય? ક્યારેય નહીં. વહીવટી ગરિમા મુજબ અહેવાલમાં હંમેશા 'અ, બ, ક' અથવા 'નમૂના મુજબ' નામ વાપરવું જોઈએ. પોતાની ઓળખ છતી કરવી એ શિસ્તભંગ ગણી શકાય.

૪. ગુજરાતી પ્રશ્નપત્રમાં ડાયાગ્રામ કે ફ્લોચાર્ટ બનાવી શકાય? હા, ચોક્કસ. ખાસ કરીને જ્યારે તમે ભાષાનો વિકાસક્રમ (સંસ્કૃત -> પ્રાકૃત -> અપભ્રંશ -> ગુજરાતી) સમજાવતા હોવ ત્યારે ફ્લોચાર્ટ તમારા ઉત્તરને વધુ આકર્ષક બનાવે છે.

Practice Questions

Q.૧ નીચેનામાંથી કઈ લિપિ ગુજરાતી લિપિની જનેતા ગણાય છે? A) દેવનાગરી B) લંડા C) બ્રાહ્મી D) ખરોષ્ટી

Answer: C Explanation: ભારતીય મોટાભાગની લિપિઓ બ્રાહ્મી લિપિમાંથી જન્મી છે, જેમાં ગુજરાતીનો પણ સમાવેશ થાય છે.

Q.૨ 'સાર્થ જોડણીકોશ' નું પ્રકાશન કોના દ્વારા કરવામાં આવે છે? A) ગુજરાત યુનિવર્સિટી B) ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ C) ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી D) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ **Answer: B** Explanation: મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા સ્થાપિત ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા આ કોશનું પ્રકાશન થાય છે.

Q.૩ મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં 'નરસિંહ મહેતા' કયા સાહિત્ય પ્રકાર માટે જાણીતા છે? A) ગરબી B) આખ્યાન C) પ્રભાતિયાં D) છપ્પા **Answer: C** Explanation: નરસિંહ મહેતાના જૂલણા છંદમાં રચાયેલા પ્રભાતિયાં ગુજરાતી સાહિત્યની અમર વિરાસત છે.

Chapter Summary

આ પ્રકરણમાં આપણે ગુજરાતી ભાષાના મૂળિયાંથી લઈને તેના આધુનિક વહીવટી સ્વરૂપ સુધીની સફરનો અભ્યાસ કર્યો. ભાષા એ માત્ર સંવાદનું સાધન નથી, પણ સંસ્કૃતિનો વાહક છે, જે સમય સાથે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશમાંથી પસાર થઈને વિકસી છે. GPSC ની તૈયારી કરતા ઉમેદવારો માટે મધ્યકાલીન સાહિત્યના પ્રવાહો અને પ્રાચીન-આર્વાચીન ગુજરાતીનો તફાવત સમજવો અત્યંત આવશ્યક છે. વહીવટી ભાષામાં શુદ્ધતા અને શાસન શબ્દાવલિનો પ્રયોગ ઉત્તરવહીને ગંભીરતા પ્રદાન કરે છે. અંતે, જોડણીના નિયમો અને ભાષાકીય પ્રવાહિતતા એ કોઈ પણ સફળ સરકારી અધિકારીના પાયાના ગુણો છે તે ભૂલવું જોઈએ નહીં.

Important: તમારી ગુજરાતી ભાષાની શુદ્ધતા એ જ તમારી પ્રશાસનિક ક્ષમતાનું પ્રથમ પ્રતિબિંબ છે. હંમેશા સત્તાવાર સ્ત્રોતો જેવા કે ભાષા નિયામકની કચેરીની વેબસાઇટ પરથી લેટેસ્ટ વહીવટી પરિભાષા તપાસતા રહો.

02

CHAPTER · 02

પ્રકરણ ૨: ગુજરાતી વ્યાકરણ – વર્ણવિચાર અને ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર

ગુજરાતી મૂળાક્ષરો, સ્વર, વ્યંજન અને તેમના સચોટ ઉચ્ચારણ સ્થાનો વિશેની સંપૂર્ણ સમજ આ પ્રકરણમાં આપવામાં આવી છે.

22 મિનિટનું વાચન

પ્રકરણ ૨: ગુજરાતી વ્યાકરણ – વર્ણવિચાર અને ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર

ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણનો પાયો તેના વર્ણવિચારમાં રહેલો છે. GPSC મુખ્ય પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રમાં ભાષાકીય શુદ્ધતા અને સચોટતા જાળવવા માટે ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર અને વર્ણતંત્રનું જ્ઞાન અનિવાર્ય છે. જ્યારે આપણે વહીવટી સ્તરે **મુસદ્દો** તૈયાર કરતા હોઈએ કે કોઈ **જાહેરનામું** બહાર પાડતા હોઈએ, ત્યારે અક્ષરની ગોઠવણી અને તેના ઉચ્ચારણગત ભેદની સમજ આપણને ભૂલરહિત લેખન ભણી દોરી જાય છે. આ પ્રકરણ વ્યાકરણના એ સૂક્ષ્મ પાસાઓને સ્પર્શે છે જે સાર્થ જોડણીકોશના નિયમો અને ગુજરાત યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડના પ્રમાણિત પ્રકાશનો પર આધારિત છે. વર્ણવિચાર માત્ર પરીક્ષાલક્ષી તૈયારી નથી, પરંતુ તે વહીવટી કાર્યદક્ષતા માટેની ‘પરિશુદ્ધિ’ની પ્રક્રિયા છે.

મુખ્ય હેતુ (Key Takeaway): આ પ્રકરણના અંતે ઉમેદવાર સ્વર અને વ્યંજનના વૈજ્ઞાનિક વર્ગીકરણ, ઉચ્ચારણ સ્થાનોની સચોટતા અને **સંધિ** તેમજ **જોડણી** માટેના પાયાના સિદ્ધાંતોમાં નિષ્ણાત બનશે, જે મુખ્ય પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રમાં સીધા ગુણ અપાવવામાં મદદરૂપ થશે.

૧. સ્વરના પ્રકારો: હ્રસ્વ અને દીર્ઘની શાસ્ત્રીય સમજ

ગુજરાતી ભાષામાં સ્વર એ સ્વતંત્ર રીતે ઉચ્ચારાતો ધ્વનિ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણની પરંપરા અને 'લઘુસિદ્ધાંત કૌમુદી'ના આધારે આપણે સ્વરોનું વર્ગીકરણ કરીએ છીએ. સ્વરના મુખ્યત્વે બે પ્રકાર છે: હ્રસ્વ અને દીર્ઘ. હ્રસ્વ સ્વર એટલે જેનો ઉચ્ચાર કરતા ઓછો સમય લાગે છે, જ્યારે દીર્ઘ સ્વર એટલે જેનો ઉચ્ચાર કરતા હ્રસ્વ કરતા બમણો સમય લાગે છે. વહીવટી ભાષામાં જ્યારે આપણે **શબ્દસમૂહ** કે **પર્યાયવાચી** શબ્દોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, ત્યારે હ્રસ્વ-દીર્ઘની સામાન્ય ભૂલ આખા વાક્યનો અર્થ બદલી શકે છે (દા.ત. દિન - દિવસ અને દીન - ગરીબ).

૧.૧ હ્રસ્વ સ્વર (લઘુ)

હ્રસ્વ સ્વરોને આપણે 'મૂળ સ્વર' તરીકે પણ ઓળખીએ છીએ. ગુજરાતીમાં 'અ', 'ઇ', 'ઉ' અને 'ઋ' ને હ્રસ્વ ગણવામાં આવે છે. GPSC ની પરીક્ષામાં જ્યારે છંદ શાસ્ત્ર પૂછાય છે ત્યારે આ હ્રસ્વ સ્વરોને 'લઘુ' માત્રા (1) તરીકે ગણવામાં આવે છે. સાર્થ જોડણીકોશ મુજબ, શબ્દના છેડે આવતા 'ઇ' કે 'ઉ' મોટે ભાગે હ્રસ્વ હોય છે, જે વ્યાકરણના નિયમ તરીકે યાદ રાખવું હિતાવહ છે.

૧.૨ દીર્ઘ સ્વર (ગુરુ)

દીર્ઘ સ્વરોમાં 'આ', 'ઈ', 'ઊ', 'એ', 'ઐ', 'ઓ', 'ઔ' નો સમાવેશ થાય છે. આ સ્વરોના ઉચ્ચારણમાં વધુ શ્વાસ અને સમયની જરૂર પડે છે. સંધિના નિયમો સમજવા માટે દીર્ઘ સ્વરની રચના સમજવી જરૂરી છે. જેમ કે, 'અ + અ = આ' અથવા 'ઇ + ઇ = ઈ'. જ્યારે આપણે **ટિપ્પણી લેખન** કરીએ છીએ, ત્યારે દીર્ઘ સ્વરોની ભૂલ લેખકની ગંભીરતામાં ઘટાડો કરે છે.

૧.૩ સંયુક્ત અને અર્ધસ્વરની વિભાવના

ગુજરાતીમાં 'ઐ' અને 'ઔ' ને સંયુક્ત સ્વરો પણ કહેવામાં આવે છે કારણ કે તે બે અલગ સ્વરોના જોડાણથી બને છે (અ+એ અને ઓ+ઓ). તે સિવાય 'ય' અને 'વ' ને ક્યારેક અર્ધસ્વર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે વ્યંજન હોવા છતાં સ્વર જેવી પ્રકૃતિ ધરાવે છે. આ પાયાની સમજ **પદચ્છેદ** કરતી વખતે અત્યંત ઉપયોગી સાબિત થાય છે.

કોષ્ટક: હ્રસ્વ અને દીર્ઘ સ્વર વચ્ચેનો તુલનાત્મક તફાવત

લક્ષણ	હ્રસ્વ સ્વર (લઘુ)	દીર્ઘ સ્વર (ગુરુ)
TABLE 1		
ઉચ્ચારણ સમય	૧ માત્રા (ન્યૂનતમ)	૨ માત્રા (વધારે)
મુખ્ય સ્વરો	અ, ઇ, ઉ, ઋ	આ, ઈ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ
છંદમાં નિશાની	લઘુ (l)	ગુરુ (g)
ઉદાહરણ	કવિ, ગિરી, રુચિ	આકાશ, દીપક, ભૂમિ, એક
ખાસિયત	મૂળ અથવા પ્રાથમિક સ્વર	સંધિયુક્ત અથવા દીર્ઘીકૃત સ્વર

ઉદાહરણ: હ્રસ્વ અને દીર્ઘનો અર્થભેદ

ચાલો આપણે વહીવટી દ્રષ્ટિકોણથી સમજીએ કે એક માત્રાની ભૂલ કેવી રીતે અર્થ બદલી શકે છે:

ફૂજ (ઊ - દીર્ઘ): પક્ષીઓનો અવાજ (કલરવ).

ફૂજ (ઉ - હ્રસ્વ): મંગળ ગ્રહ અથવા જમીનમાંથી જન્મેલું.

પાણી (ઈ - દીર્ઘ): જળ (Water).

પાણિ (ઇ - હ્રસ્વ): હાથ (Hand) - જેમ કે 'ચક્રપાણિ'.

Warning: ઘણા ઉમેદવારો 'ઝ' ને વ્યંજન સમજી બેસે છે, પરંતુ તે સત્તાવાર રીતે સ્વર છે. 'કૃષિ' કે 'વૃષ્ટિ' જેવા તત્સમ શબ્દોમાં તે સ્વર તરીકે જ વપરાય છે. આથી તેનું વર્ગીકરણ કરતી વખતે સાવચેતી રાખવી.

૨. વ્યંજનનું વર્ગીકરણ: ઉચ્ચારણ અને પ્રયત્નની દ્રષ્ટિએ

વ્યંજન એટલે એવા દ્વનિ જે સ્વરની સહાય વિના પૂર્ણ રીતે ઉચ્ચારી શકાતા નથી. ગુજરાતી વ્યાકરણમાં વ્યંજનોનું વર્ગીકરણ અત્યંત વૈજ્ઞાનિક છે. તે ઉચ્ચારણ અંગો (કંઠ, તાળવું, મૂર્ધા, દાંત અને હોઠ) પર આધારિત છે. GPSC ગ્રેડ ૧ અને ૨ ની પરીક્ષામાં **વ્યંજનસંધિ** સમજવા માટે આ વર્ગીકરણનો અભ્યાસ અનિવાર્ય છે.

૨.૧ ઘોષ અને અઘોષ વ્યંજન

ઉચ્ચારણ સમયે સ્વરતંત્રીમાં થતા કંપનના આધારે બે ભાગ પડે છે:

અઘોષ વ્યંજન: જે દ્વનિના ઉચ્ચારણમાં સ્વરતંત્રી ધ્રુજતી નથી. વર્ણના પ્રથમ અને દ્વિતીય અક્ષરો (ક, ખ, ચ, છ, ટ, ઠ, ટ્, ઠ્, પ, ફ) અઘોષ છે.

ઘોષ વ્યંજન: જેમાં સ્વરતંત્રીમાં કંપન સંભળાય છે. વર્ણના તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરો (ગ, ઘ, જ, ઝ, ઙ, ઢ, ઢ્, ઢ્, બ, ભ) ઘોષ છે.

૨.૨ અલ્પપ્રાણ અને મહાપ્રાણ

આ વર્ગીકરણ હવાના દબાણ (પ્રાણવાયુ) પર આધારિત છે:

અલ્પપ્રાણ: જેના ઉચ્ચારણમાં ઓછી હવાની જરૂર પડે છે (૧લો અને ૩જો અક્ષર - દા.ત., ક, ગ, ચ).

મહાપ્રાણ: જેના ઉચ્ચારણમાં 'હ' કાર ઉમેરાય છે અને વધુ હવા ફૂંકાય છે (૨જો અને ૪થો અક્ષર - દા.ત., ખ, ઘ, છ, જ).

૨.૩ ઉચ્ચારણ સ્થાનોનું કોષ્ટક (વર્ગીકરણ)

વર્ગ	ઉચ્ચારણ સ્થાન	અઘોષ (અલ્પ/મહા)	ઘોષ (અલ્પ/મહા)	અનુનાસિક
TABLE 2				
ક-વર્ગ	કંઠ્ય (ગળું)	ક, ખ	ગ, ઘ	ઙ
ચ-વર્ગ	તાલવ્ય (તાળવું)	ચ, છ	જ, ઝ	ઞ
ટ-વર્ગ	મૂર્ધન્ય (તાળવા પાછળ)	ટ, ઠ	ડ, ઢ	ણ
ત-વર્ગ	દંત્ય (દાંત)	ત, થ	દ, ઢ	ન
પ-વર્ગ	ઓષ્ઠ્ય (હોઠ)	પ, ફ	બ, ભ	મ

કેસ સ્ટડી: વહીવટી સ્તરે ઉચ્ચારણની અગત્યતા

જો કોઈ અધિકારી જાહેરનામું કે પ્રતિવેદન વાંચતી વખતે 'દંત્ય' અને 'મૂર્ધન્ય' ધ્વનિમાં ભૂલ કરે, તો સરકારી ગરિમાને અસર પડી શકે છે. દાખલા તરીકે, 'ડ' (મૂર્ધન્ય) અને 'દ' (દંત્ય) ના ઉચ્ચારણમાં જો ભેદ ન જળવાય તો સંદેશો અસ્પષ્ટ બને છે. શાસ્ત્રીય શુદ્ધતા એ સત્તાવાર વાતચીતનો પ્રાણ છે.

Pro Tip: વ્યંજનના વર્ગીકરણને યાદ રાખવા માટે 'કચટતપ' (K-CH-T-T-P) સૂત્ર યાદ રાખો. આ ક્રમ કંઠથી હોઠ સુધી આવતા ધ્વનિ માર્ગને દર્શાવે છે.

3. અનુનાસિકો અને સંયુક્તાક્ષરોની રચના

અનુનાસિક અને સંયુક્તાક્ષરો ગુજરાતી લેખનમાં સૌથી વધુ મૂંઝવણ પેદા કરતા ક્ષેત્રો છે. મુખ્ય પરીક્ષામાં અનુસ્વાર ક્યાં મૂકવો અને ક્યાં ન મૂકવો, તે અંગેના નિયમો (સાર્થ જોડણીકોશ મુજબ) અત્યંત મહત્વના છે.

3.1 અનુનાસિક (Nasal Sounds)

જે વ્યંજનનો ઉચ્ચાર કરતી વખતે હવા મુખ ઉપરાંત નાકમાંથી પણ પસાર થાય તેને અનુનાસિક કહેવાય. દરેક વર્ગનો પાંચમો અક્ષર અનુનાસિક છે: ડ, ઝ, ણ, ન, મ. ગુજરાતી લેખન પદ્ધતિમાં આ પાંચેયને સ્થાને હવે આપણે 'અનુસ્વાર' (બિંદુ) નો વ્યાપક ઉપયોગ કરીએ છીએ. જોકે, સંસ્કૃત પ્રધાન લખાણમાં હજુ પણ અડધા ન કે મ નો પ્રયોગ જોવા મળે છે.

3.2 સંયુક્તાક્ષર (જોડાક્ષર) ની રચના

જ્યારે બે વ્યંજનો વચ્ચે સ્વર ન હોય અને તેઓ જોડાઈને એક નવો અક્ષર બનાવે ત્યારે તેને સંયુક્તાક્ષર કહેવાય.

1. ક્ષ = ક્ + ષ: આ એક જોડાક્ષર છે, પરંતુ તે અક્ષરમાળામાં સ્વતંત્ર જેવો ભાસે છે.
2. જ્ઞ = જ્ + ણ: આનું ઉચ્ચારણ 'ગ્ન્ય' જેવું થાય છે, પરંતુ વ્યાકરણની દ્રષ્ટિએ આ 'જ્' અને 'ઞ' છે.
3. ત્ત્ર = ત્ + ર: ત અને ર ના મિશ્રણથી બને છે.

સંયુક્તાક્ષર લેખનના નિયમો

જ્યારે અર્ધા અક્ષર પછી 'ય' આવે ત્યારે અક્ષર અડધો લખાય છે (દા.ત. સત્ય, નિત્ય).

'ર' ના જોડાક્ષરોમાં ખાસ કાળજી રાખવી:

રેફ (ર): જ્યારે 'ર' અડધો હોય અને વ્યંજન પહેલા આવે (દા.ત. ધર્મ - ર્+મ).

પદચિહ્ન: જ્યારે વ્યંજન પછી પૂરો 'ર' આવે (દા.ત. પ્રસાર - પ્+ર, રાષ્ટ્ર - ર્+ર).

3.3 અનુસ્વારના પ્રકાર: તીવ્ર અને કોમળ

તીવ્ર અનુસ્વાર: જેનો ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંભળાય (દા.ત. ડુંગર, બિંબ). આ સંજોગોમાં તે અનુનાસિકનું કામ કરે છે.

કોમળ અનુસ્વાર (અનુનાસિક ઉચ્ચારણ): જેનો ઉચ્ચાર માત્ર નાકમાંથી જ નળાકાર જેવો નીકળે (દા.ત. હું, શું, કાંઈ).

Warning: વ્યાકરણ માત્ર ગોખણપટ્ટી છે, તેને સમજવાની જરૂર નથી - આ એક ભ્રમ છે. હકીકત: જો તમે વર્ણવિચારના લોજિકને (તર્કને) નહીં સમજો, તો સંધિ અને જોડણીમાં તમે હંમેશા ભૂલ કરશો. 'ઉદ્ઘાટન' શબ્દમાં 'દ' કેમ અડધો છે અને 'ત' કેમ નથી, તે સમજવા માટે ઘોષ/અઘોષનો નિયમ આવડવો જ જોઈએ. વહીવટી ભાષામાં શુદ્ધતા

ગોખવાથી નહીં, સમજવાથી આવે છે.

૪. ઉચ્ચારણ અંગો અને ધ્વનિ શ્રેણી

ધ્વનિ શ્રેણી (Phonetics) એ શબ્દમાં રહેલા સ્વર અને વ્યંજનને છૂટા પાડવાની કળા છે. GPSC ની પ્રિલિમ્સ અને મેઈન્સ બંનેમાં આ ટોપિક પૂછાય છે. આ સમજવા માટે ઉચ્ચારણ અંગોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વની છે.

૪.૧ ઉચ્ચારણ અંગોનો પરિચય

કોમળ તાળવું અને કઠોર તાળવું: જીભ જ્યારે તાળવાને અડે ત્યારે તાલવ્ય ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય છે.

સ્વરતંત્રી: ગળામાં રહેલા તંતુઓ જે અવાજની ગુણવત્તા (ઘોષ/અઘોષ) નક્કી કરે છે.

નાસિકા વિવર: અનુનાસિકોના ઉચ્ચારણમાં મદદરૂપ થાય છે.

૪.૨ ધ્વનિ શ્રેણી છૂટી પાડવાની પદ્ધતિ (Step-by-Step)

ધ્વનિ શ્રેણી અલગ કરતી વખતે આપણે 'વ્યંજન + સ્વર' ના માળખાને અનુસરવું પડે છે.

૧. શબ્દના દરેક અક્ષરને ધ્યાનથી જુઓ.
૨. વ્યંજનને ખોડો (◌) કરો અને તેમાંથી સ્વરને બહાર કાઢો.
૩. જો શબ્દને અંતે 'અ' સ્વર હોય અને તે લઘુ હોય, તો ગુજરાતી ઉચ્ચારણ મુજબ તે ક્યારેક લખાતો નથી (વ્યંજનાંત ઉચ્ચારણ). પરંતુ જો છેલ્લો અક્ષર જોડાક્ષર હોય તો 'અ' લખવો ફરજિયાત છે.

ઉદાહરણ: ધ્વનિ શ્રેણી વિગ્રહ

પ્રશાસન: પ્ + ર્ + અ + શ્ + આ + સ + અ + ન્ + અ

વિજ્ઞાન: વ્ + ઇ + જ્ + ઞ + આ + ન્ + અ

ક્ષમતા: ક્ષ + ષ + અ + મ્ + અ + ત્ + આ

દૃષ્ટિ: દ્ + ઋ + ષ + ટ્ + ઇ

૪.૩ ઉચ્ચારણની અસરકારકતા અને પદક્રમ

ભાષામાં ઉચ્ચારણ માત્ર અવાજ નથી, પરંતુ અર્થની અભિવ્યક્તિ છે. **વાક્ય સુધી અને પદક્રમ** માં જો ઉચ્ચારણ અને લેખનનો સમન્વય ન હોય તો વાક્ય 'અનર્થગ' લાગે છે. એક વહીવટી અધિકારી તરીકે, જ્યારે તમે કોઈ **ઠરાવ** તૈયાર કરો છો, ત્યારે શબ્દોની ધ્વનિ શ્રેણીની શુદ્ધતા તમારી ભાષાકીય પકડ દર્શાવે છે.

Important: ગુજરાતી ભાષા 'વ્યંજનાંત' ભાષા છે. એટલે કે 'રામ' શબ્દમાં અંતે 'અ' બોલાતો નથી, તેથી ધ્વનિ શ્રેણીમાં છેલ્લે 'અ' મૂકવો કે નહીં તે અંગે વિદ્વાનોમાં મતભેદ છે, પરંતુ GPSC ની પદ્ધતિ મુજબ સંસ્કૃતલક્ષી શબ્દોમાં અંતિ 'અ' દર્શાવવો હિતાવહ છે.

પ. વાક્ય સુધી અને પદક્રમ: વહીવટી લેખનનો પાયો

આ વિભાગમાં આપણે જોઈશું કે કેવી રીતે શબ્દોને યોગ્ય ક્રમમાં ગોઠવીને અર્થપૂર્ણ વાક્ય બનાવી શકાય. ગુજરાતી ભાષામાં પદક્રમ સામાન્ય રીતે 'કર્તા - કર્મ - ક્રિયાપદ' (Subject - Object - Verb) હોય છે.

પ.૧ પદક્રમના સામાન્ય નિયમો

- કર્તા:** વાક્યની શરૂઆતમાં હંમેશા કર્તા આવે છે.
- વિશેષણ:** વિશેષણ હંમેશા જે નામને તે વિશેષિત કરે છે તેની બરાબર પહેલા આવે છે.
- ક્રિયાપદ:** વાક્યના અંતે ક્રિયાપદ મૂકવામાં આવે છે.
- ક્રિયા વિશેષણ:** ક્રિયાપદની પૂર્વે અથવા કર્તા પછી અનુકૂળતા મુજબ આવે છે.

પ.૨ પદસંવાદ (Agreement)

કર્તા, કર્મ અને ક્રિયાપદ વચ્ચેનું સંતુલન એટલે પદસંવાદ. જો કર્તા સ્ત્રીલિંગ હોય, તો ક્રિયાપદ પણ સ્ત્રીલિંગ હોવું જોઈએ.

અશુદ્ધ: તેણે ચોપડી વાંચ્યો.

શુદ્ધ: તેણે ચોપડી વાંચી. (અહીં 'ચોપડી' કર્મ હોવાથી ક્રિયાપદ તેની સાથે સંવાદ સાધે છે).

પ.૩ વાક્ય શુદ્ધિના મુખ્ય બિંદુઓ

GPSC Mains માં 'વાક્ય શુદ્ધિ' પૂછાય છે. જેમાં નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાને લેવી:

અનુસ્વારની ભૂલ: બહુવચન દર્શાવવા માટે અનુસ્વાર જરૂરી છે (દા.ત. છોકરાઓ રમતા હતા - અહીં 'હતા' પર અનુસ્વાર આવશે).

શબ્દપ્રયોગ: 'ઉછેર' અને 'વહીવટ' જેવા શબ્દોનો સંદર્ભ સમજીને પ્રયોગ કરવો.

પુનરુક્તિ ત્યાગ: "સચોટ સાચી માહિતી આપો" એ ખોટું છે. "સચોટ માહિતી આપો" એ સાચું છે, કારણ કે સચોટમાં જ સાચાનો અર્થ સમાયેલો છે.

વહીવટી ઉદાહરણ: અશુદ્ધ vs શુદ્ધ વાક્ય

અશુદ્ધ વાક્ય (વહીવટી ક્ષતિ)	શુદ્ધ વાક્ય (પરિશુદ્ધિ)	કારણ
TABLE 3		
ફાઈલને ટેબલ પર પડી છે.	ફાઈલ ટેબલ પર પડી છે.	વિભક્તિનો ખોટો પ્રયોગ.
સરકાર દ્વારા જાહેરનામું બહાર પાડ્યું.	સરકારે જાહેરનામું બહાર પાડ્યું.	કર્મણી પ્રયોગ અને કર્તા વચ્ચે અસંતુલન.
તમે શું કામે મોડા આવ્યા છો?	તમે શા માટે મોડા આવ્યા છો?	'શું કામે' એ તળપદી પ્રયોગ છે.

કેસ સ્ટડી: ઠરાવ લેખનમાં ભાષા શુદ્ધિ

ગુજરાત સરકારના શિક્ષણ વિભાગ દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા એક ઠરાવ (GR) માં જો ઉચ્ચારણ કે પદક્રમની ભૂલ હોય, તો તે કાનૂની ગૂંચવણો પેદા કરી શકે છે. દાખલા તરીકે, 'અનુમોદન' ને બદલે 'અવગણના' જેવો વિરોધી શબ્દ ભૂલથી વપરાઈ જાય, તો આખી પ્રક્રિયા રદબાતલ થઈ શકે છે. આથી જ **વહીવટી માળખું** ભાષા શુદ્ધિનો આગ્રહ રાખે છે.